

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИК

ОД ЦРКОВНОТО БОГОМИЛСКО И ПСЕВДОБОГОМИЛСКО НАСЛЕДСТВО

Меѓу изворите за проучувањето на богомилството се земаат предвид и црковното наследство на богомилите и псевдобогомилските книжевни состави.

Во однос на првите извори може да се каже дека материјалите покажуваат неизедначени становишта. Некои извори изрично истакнуваат дека богомилите наполно го отфрлиле Стариот завет, други тврдат дека таков став имале и кон Новиот завет, а трети не се согласуваат ниту со првите искажувања, ниту со вторите. Познато е дека богомилите имале негативски став кон црквата и црковните служби. Тие ги отфрлиле сите молитви, но ја задржале молитвата Оче наш. Изгледа од црковните автори единствено бил признаван Јован Хризопол.¹

Инаку во науката до денес не е зачуван ниту еден текст од Стариот или од Новиот завет, што го користеле богомилите. Козма Презвитер тврди дека богомилите го отфрлиле Законот даден од Мојсеј и пророците, потоа Псалмите Давидови, самиот Давид и Книгата на пророкот Данил.² Во Синодикот на Борил се вели дека богомилите го отфрлиле Мојсеја.³ Сличен податок оставил и Герман II.⁴ Според Симеон Солунски биле отфрлени: Мојсеј, пророците и псалмите.⁵ Евтимиј од Периблепта тврди дека бил отфрлен целиот Стар завет.⁶ Евтимиј Зигабен оставил поинакви податоци: биле отфрлени Мојсеевите книги, но ги прифатиле: Псалтирот, четирите евангелија со Делата апостолски.⁷

Врз основа на собраните вести со поголема сигурност може да се заклучи дека богомилите го прифатиле Четвороевангелие-

G. Ficker, Die Phundagiagiten, Leipzig 1908, 22.

² М. Г. Попруженко, Козма Презвитер болгарский писатель X века, БАН, София 1936, 17.

³ М. Г. Попруженко, Синодик царя Борила, София 1928, 44.

⁴ J. P. Migne, Patrologiae completus Series graeco-latina, Paris 1857, 119, 140.

⁵ P. G. 155, 69C, 68B, 73B.

⁶ G. Ficker, 40.

⁷ P. G. 130, 1292B/C, G. Ficker — P. G. 130, 1292C.

то. Веројатно разновидните еретички групи имале и неизедначени ставови. Според вестите богомилите биле постојано со Евангелието во рацете, а Евтимиј Периблепт и Евтимиј Зигабен известуваат дека овој текст богомилите го знаеле напамет. Зигабен го разгледувал Евангелието на Василиј и заклучил дека тоа не се разликува од канонското. Разновидноста е при неговото толкување, зашто богомилите на разновидните евангелски текстови им придодавале други значења. Така на пример, познат е богомилскиот став дека Исус Христос не го родила Дева Марија, туку дека дошол на земјата само во привидна форма на човек. Тие посебно го ценеле Евангелието од Јован, зашто тоа не инсистирало многу на човечкото Исусово раѓање.

И Апостолот се споменува меѓу црковните книги што ги употребувале богомилите. Според Козма Презвитер тие го употребувале Пракс Апостолот. Ј. Иванов објасни дека под овој наслов богомилите го подразбирале целиот Апостол.⁸ Од него богомилите посебно ги ценеле Делата апостолски. Всушност, мошне цинирани текстови од еретиците биле Посланијата на апостолот Павле.⁹

Кон ова книжевно дуалистичко црковно наследство некои го прибројуваат Откровението на Јован Богослов. Апокалиптичните моменти што ги содржи овој текст им нудел на разновидните дуалисти интересни теми и за нив можности на повеќе толкувања. Овој текст како богомилски го споменува Евтимиј Зигабен.¹⁰

Во богомилската литература се споменува молитвата Оче наш. Презвитер Козма истакнува дека богомилите се молеле четирипати дење и четирипати ноќе. Евтимиј Периблепт истакнува дека со сигурност може да се каже — единствено оваа молитва била прифатен аод еретиците¹¹ Евтимиј Зигабен истакнува податок дека еретиците се молеле со оваа молитва седумпати дење и седумпати ноќе.¹² Тоа покажува дека богомилите на Козма се молеле помалку од тие околу Василиј во Византија. Синодикот на Борил истакнува дека на Трновскиот собор богомилите биле анатемосани поради прифаќањето на молитвата Оче наш. Тие се крститевале со оваа молитва, без да се капат во вода.¹³ Ј. Иванов ги има објавено двата текста од двете различни верзии на молитвата.¹⁴

Во XIX век се направија посериозни обиди за проучување на богомилското и антибогомилското наследство. Меѓутоа, во XX век се добиени позабележливи резултати. Така, во поглед на

⁸ Йордан Иванов, Богомилски книги и легенди, Софија 1970, 93—94.

⁹ G. Ficker, 63—69.

¹⁰ P. G. 130, 1292 В/С, G. Ficker.

¹¹ G. Ficker, 3.

¹² P. G. 130, 1313, 1316.

¹³ Попруженко, Синодик, 34.

¹⁴ Й. Иванов, Богомилски книги, 111.

проучувањето на другите извори, се истакнаа и псевдобогомилските текстови. По својата важност, натаму ќе бидат разгледани неколку апокрифни текстови: Видението на Исаија, Апокрифот за Адам и Ева, како и Сибилските пророштва.

Одејќи по некој хронолошки редослед првин В. Јагич¹⁵ обработил шест апокрифи, сметајќи ги како богомилски. Подоцна М. Соколов¹⁶ определил шеснаесет состави како богомилски. Целосен приказ на целата ситуација дал Ј. Јванови.¹⁷ Пред сè, тој извршил селекцијан а апокрифното наследство и како богомилски состави определил дванаесет. Потоа Е. Турдеану¹⁸ се посомневал во целото тоа наследство и зазел став дека само апокрифниот состав Видението на Исаија претставува богомилски текст. Кон неговото становиште се придружил и А. Вајан.¹⁹

Ако се базираме на изворите за богомилството и тоа на оние од прв ред, треба да се истакне дека изворно е засведочено само Видението на Исаија, како апокрифен текст со богомилска ориентација.²⁰ Сепак, разгледувајќи ги останатите апокрифни текстови, се откриваат мошне карактеристични дуалистички црти, претежно богомилски, кои ни даваат со право да мислиме дека некои апокрифни текстови го кривлекле вниманието на богомилите.

Со оглед на тоа што многу апокрифни тестови настанале како преводи и обработки на крајниот словенски Југ, претежно во Македонија, треба да се истакне дека на случајно овие текстови нашле силен одраз и истовремено израз на овој терен. Несомнен е фактот дека мнозинството истражувачки на богомилското движење се согласуваат со мислењето дека лулката на богомилската врес се наоѓа во Македонија, поточно во територијата меѓу Шар Планина, Пелагонија, Прилеп, Штип и Битола. На случајно во оваа територија можеле да се јават интервенции од страна на богомилските автори на интересните апокрифни состави, веќе прифаќани и од пошироките народни маси, а не само од црковните образовани читатели.

Апокрифот Видението на Исаија се појавил како семостроен текст уште во I—II век во христијанската средина. За него среќаваме вести во Талмрдот. Основата на овој апскрифен текст се наоѓа во канонскиот библиски дел Книга на пророкот Исаија.²¹ Јасно е дека Видението на Исаија настанува многу

¹⁵ Djela Vatroslava Jagića, IV, Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, Zagreb 1953, 271—279.

¹⁶ М. Соколов, Материали по старинной славянској литературе, Москва, 1888.

¹⁷ Ѓ. Иавнов, Богомилски книги, 1—326.

¹⁸ E. Turdeanu, Apocryphes bogomils et apocryphes pseudobogomils, Revue de l'histoire des religions, t. CXXXVIII—CXXXIX, 1950, I, 22—52, II, 176—218.

¹⁹ A. Vaillant, Un apocryphe pseudobogomile: La Vision d'Isaie, RES, 42, 1963, 109—121.

²⁰ J. Gouillard, Le Synodikon, 65, P. G. 131, 44.

²¹ Книгата на пророкот Исаија содржи 66 глави.

порано пред појавата на богомилството. Меѓутоа, текстот го привлекол вниманието на богомилите, особено поради космогониските погледи, кои им одговарале на овие вретици. Епифанија оставил податоци во IV век дека архотидите и хиеракидите се служеле со апокрифниот текст на Исаија. Друг грчки состав од XII век истакнува дека масалијаните и богомилите го употребувале соодветниот текст за Исаија. Покрај тоа, Иванов нагласува дека споменатото Видение го користеле и западните сектанти, особено катарите.

Текстот на Видението е зачуван во две редакции првата словенска редакција е опширна, а втората — скратена според првата. И двете редакции се повеќе пати издвоени.²²

Во однос на словенскиот превод на Видението, кој настанал врз основа на грчки текст, а кој не е зачуван до денес, во науката се прифаќа мислењето дека најверојатно, првобитната словенска редакција, настанала во Македонија, каде што се бараат прототиповите на повеќе словенски ракописи. Така на пример, анализата на Драголевиот зборник покажува дека ракописот настанал врз основа на ракопис составен во Македониј, веројатно во XI век.²³ Ј. Иванов како место на појавата на ракописот ги смета областите меѓу Рила, Витоша и Осогово. Во еден летописен текст се наоѓа и еден интересен податок дека телото на Исаија се наоѓа на Осоговскиот манастир. Познато е дека близу до Осогово се наоѓа селото Кутуѓерци, каде што биле населени богомили, а некои богомили се наречувале кутуѓери. Традицијата за богомилите и особено за Исаија, укажуваат на тоа дека во овој крај треба да се бара и првиот превод на словенската обработка на Видението.

Поопширната верзија на Видението објавена и од Ј. Иванов, и тоа паралелно со латинската верзија според изданието на Е. Тисран, ни открива ред елементи кои биле мошне привлечни и користени од богомилите. Всушност, старозаветниот пророк Исаија доживува интересно видение во дваесеттата година од царувањето на јудејскиот цар Езекиј. Интересната состојба во која попатнал Исаија била привлечна за богомилите, и тие верувале дека слични екстази и состојби може да доживеат совршените богомили, кои можат дури да ја предвидуваат иднината и да ги дознаат божјите таинства. Според изложувањето на Исаија на тврда- каде што според богомилското толкување бил исфрлен Сатанаил, кој подоцна го создал земното царство, Исаија ја открива постојаната борба што ја води Сатаната против доброто Според умерениот дуализам на богомилите, а кој се согледува и во Видението, борбата треба да заврши со победата на доброто. Ангелот му објаснува во Исаија дека тоа добро ќе го донесе Исус Христос. Исаија бил пред-

²² А. Попов, Библиографически материјали, I, Москва 1879, 13—20.

²³ П. С. Срећковић, Зборник по па Драгоља, Споменик СКА, V, 1890, 15—16.

виден од ангелот и ги посетил сите седум небеса и на секое небо доживувал интересни сцени. На седмото небо ангелот му го најавува на Исаија непријателството на синот божји кон ѓаволот. Потоа се зојавил и господ во необјаснива сила, која не можел да ја види на ангелот што го предводел и му рекол на својот син Исус да слезе на земјата преобразен во човек, за да му суди на земниот кнез. Христос слегол низ сите небеса, преобразувајќи се, така што на земната тврд се претворил во човек, за да не го распознаат луѓето. Како богомилска црта Видението ја разоткрива борбата меѓу Исус Христос и Сатаната. Последниов се јавува како господар на земното царство, додека единствениот почеток, невидливиот бог, се наоѓа на седмото небо. Споменатите седум небеса ја откриваат блискоста со богомилската космогонија, слично како и во Тајната книга, за што зборува и Евтимиј од Акмонија. Апокрифот инсистира на божественоста на Исуса, што им одговарало на богомилите, бидејќи тие никако не го прифаќале неговото раѓање од Дева Марија. Христос слегува на земјата по наредба на господ, но под привидна форма на човек. Тој се преобразува во ангел уште на петтото небо. Кога повторно се враќа кај господа, пак ја добива првобитната форма. Апокрифот гради зоинаква претстава за Светата троица. На врховно место стои невидливиот бог, под него се наоѓаат Исус и Светиот дух, кои му се клањаат на господа заедно со другите ангели. Присутните не можеле да го слушнат неговото име. Исус е само божји пратеник, кој слегува на земјата, привидно како човек.

Покрај тоа, апокрифот открива дека Сатаната е второстепен творец, додека Христос не поседува никаква творечка сила. Потчинетоста на улогата на Сатаната пред господа го открива умерениот богомилски дуализм. Составот на Исаија го омаловажува телото. Суштинско е неговото духовно вознесување, зашто јасно стои дека телото му останало кај Езекиј. Затоа и Христовото отелотворување е мотивирано само како привидна појава, за да не биде распознат од луѓето.

Апокрифот за Адам и Ева²⁴ открива мошне интересни дуалистички поставки, кои веднаш заличуваат на богомилските, особено претставувањето на ѓаволот како господар на земјата. Апокрифот е познат според повеќе преписи. Меѓу нив мошне значаен е под насловот „Слово за Адам“ од Букурешкиот ракопис. Постар текст се наоѓа во ракописот од Народната библиотека во Белград со наслов „Слово од Палеата за Адам и Ева“. Белградскиот текст покажува траги од некој јужнословенски предлог. Во него се забележуваат ортографски и лексички особености од македонскиот јазик, според што може да се мисли на постар извор, настанат во Македонија. Инаку, овој текст

²⁴ Й. Иванов, Богомилски книги, 207—218.

се наоѓа и во грчки обработки, а врз основа на некоја од нив настанал и првиот јужнословенски превод.

Суштината на текстот ја предава следната содржина: По направениот грев во рајот, Адам и Ева биле протерани на земјата, каде што им се родиле триесет синови и триесет ќерки. Адам се разболел на 930 години и им соопштил на ќerkите и на синовите дека не постои лек за неговата смрт. Ева и Сит го молеле господа да им дозволи да земат маслинки за Адама. Архангелот им дал само три фиданки од дрвата: „певга, кедр и кипарис“. Адам ги познат фиданките дека се од забранетото дрво. Пред смртта Адам им ја раскажал животната историја на своите деца. Кон направениот грев биле поттикнати од ѓаволот. На земјата Адам почнал да ја ора земјата, за да се прехрануваат, но веднаш пред него се јавил ѓаволот: „Моја е земјата, а божји се небото и рајот“. Цитиранава реченица посочува богомилска интервенција во текстот, бидејќи ваквата изјава на ѓаволот влегува во основата на богомилското учење. Ѓаволот му побарал потпис на Адам а кој му припаднал нему. Само Адам знаел дека Исус Христос ќе слезе на земјата и ќе ги ослободи грешниците. Адам се потпишал дека и неговите чеда ќе му припаднат на ѓаволот. Адам и Ева немале мир и му се молеле на господа да ги ослободи од таа состојба. Адам влегол во реката Јордан и натопен во водата до косата постојано се молел. Тоа истото го правела Ева во реката Тигар. Кога излегла душата на Адам, ангелите му го измиле телото, а по шест дена умрела и Ева.

Посебен богомилски белег носи епизодата кога ѓаволот му побарал запис на Адама, сметајќи се за врховен господар на земјата. Овој мотив бил познат на Исток уште во VIII век, кај Палестинците. На јужнословенски терен можеле да бидат познати грчките верзии, врз кој настанал првиот наш превод. Трета да се истакне дека мотивот нашол силен одраз во македонскиот фолклор, се до денешните денови. Како пример можеме да ја истакнеме македонската приказна „Господ го истера Адама од рајот“, за бележана од М. Цепенков.

Меѓу апокрифните состави ов најново време Д. Драгојловиќ откри една интересна српска легенда со богомилска еманацистичка концепција за раѓањето на Марија. Всушност, текстот на легендата престапува увод во Сибилските пророштва.²⁵ Според апокрифната содржина Дева Марија била родена од гускино јајце. Од друга страна текстот разоткрива дека космичкото јајце било снесено откаког уската се оплодила од Давидовото семе, исфрлено во тревата. Поради убавината и мудроста, роденото женско дете било наречено Сивиле. Раѓањето на Исус

²⁵ Д. Драгојловиќ, Богомилство и орфичка традиција, Зборник Филозофског факултета, Београд 1968, књ. X — 1, 193—210.

Христос се доведува во врска со Давидовото поколение, преку космичкото јајце.

Јајце од гуска се споменува често во ориенталните и во орфичките космогонски митови. Легендава не постои во грчките и во латинските обработки на Сибилските оракули. Во суштина, богомилите ја отфрлија генеалогичката на Исус, но за да го усогласат своето учење со новозаветната традиција, ја прифатија генеалогичката на Марија, како на паднат ангел и мајка на Исуса, но во сплетот на ориентално-орфичкото наследство. И според Тајната книга Марија е паднат ангел, низ чие уво се родил Исус Христос. Во апокрифов Марија се раѓа од Давидовото семе со посредство на гуската. Од друга страна гуската во ориенталните и во орфичките митови се јавува како почеток на божествена еманација. Случајот со апокрифот покажува ретка ваква појава во јужнословенските средновековни книжевности. Јајцето добива космогонски карактер, а има врска и со светлосната еманација која е карактеристична за манихејската доктрина, и со птицата која во споменатите митови е симбол на демиург. Во овие митови јајцето е извор на еманацистички теории. Така на пример, според една египетска космогонска легенда богот на сонцето Ра се раѓа од јајце на гуса, како и мајката на Исус. Вакви примери се посочуваат и во други митови. Драгојловиќ ја доловува врската на јајцето од нашата легенда со космогонското јајце од орфичкиот мит за Фанес, создаден од Хрон, според што Фанес се раѓа од космичко јајце, кое јасно има космогонска улога. Макробиј го идентификува Фанес со гностичкиот Исус, кој како бог на светлоста се раѓа од увото на Марија. На вакво сличен начин се прифатило и гностичко-богомилското толкување за раѓањето на Исус низ увото на Марија. Според орфичкиот мит од вечноста постои хаосот во форма на космичко јајце. Од него настанува Фанес Протогонос (се смета дека Фанес и Дионис се едно единство), а од Фанес преку еманација се јавуваат Геа и Уран. Фанес се јавува како двострука еманација, врз што се надоврзува гностичко-манихејското учење за двоструката еманација на Исус: преегзистентна и инкарнантна, како и двоструко создавање на светот од Сатаната и од Исус. Ваквото учење преминало и кај богомилите, кај кои се чувствува позасилено еленистичко влијание. Нашата легенда го спојува орфичкиот мит за космичкото јајце со христијанската легенда за раѓањето на Марија. За ваквото синкретистичко создавање пресудна улога одиграло митолошкото наследство за раѓањето на АФРОДИТА чија улога во христијанството ја презема Дева Марија.

Д. Костиќ во 1911/12 година пронајде во Москва еден апокриф за Богомил и неговото видение на славата на св. Петка

на небо. Според известувањето на Костиќ ракописот е од XIV век, напишан е на палимпсест, но тој нѝ е недостапен и неговата содржина ни останува непозната.²⁶

Vera ANTIĆ

THE ECCLESIASTICAL HERITAGE IN BOGOMIL LITERATURE AND PSEUDOBOGOMIL LITERATURE

(S u m m a r y)

Today we do not possess a single copy of either the Old or the New Testament which could be attributed to the Bogomils. In spite of these contradictions, however, if we take into consideration the fact that a lot of the statements are identical, we may conclude that the Bogomils did not acknowledge the Old Testaments and had particular disrespect for Moses and his books. Similarly, most statements claim that the Bogomils acknowledged the New Testament, in particular „The Four Gospels“, some accepted it as a whole and others only partially. The Bogomils had their own interpretation of the canonical Gospel and the Apostle. Finally, we would also have to mention the „Apocalypse“ or the „Revelation of St. John the Evangelist“ as pieces of ecclesiastical literature.

Scholars have often treated the question of the Bogomil literary heritage. The first to do so was V. Jagić who selected six apochryphal essays as likely to be Bogomil in origin. Later, Sokolov decided that there were sixteen apochryphal essays bearing Bogomil characteristics. A more thorough survey of this heritage was made by Y. Ivanov, who considered that there were twelve essays of Bogomil character. Still later, E. Turdeanu, expressed great doubt as to the Bogomil origin of the whole of that heritage, and concluded that the only Bogomil apochryphal essay was the „Vision of Isaiah“. His opinion was approved by A. Vaillant.

²⁶ J. Šidak, Slovo, 1960, 9—10, 193.